
Besluit

Grolle was zijdelings betrokken bij de pogingen in de jaren vijftig om een joods-christelijke nederzetting te stichten in Israël. Op zich betekenden die weinig meer dan een voetnoot in de joods-christelijke betrekkingen. Voor de Raad en speciaal voor Grolle was het niettemin een belangrijke episode. Presentie in Israël gold als toetssteen voor het welslagen van het ‘gesprek’. Maar de aanvankelijk gunstige omstandigheden veranderden in rap tempo. Nadat de Israëlische regering bij Tiberias een groot nieuw ziekenhuis had laten verrijzen liep het werk in het ‘Scottie’ af. Zo verloor de raad een van zijn belangrijkste projecten. Wat er voor in de plaats kwam was een presentie van de Nederlandse kerken in Jeruzalem (naast dialoog met het jodendom gericht op contact met de plaatselijke kerken, inclusief de Arabische), plus de *moshav* Nes Ammim in Galilea – zonder joods-christelijke bewoners. Grolle ging in 1965 met emeritaat en droeg het secretariaat van de Raad over aan Sam Gerssen.

Grolle had veel bereikt. Het door zijn Raad geïnitieerde Kerk en Israël-werk bloeide in grote delen van protestants Nederland. Wat hij echter niet voor elkaar had gekregen was een actieve rol van de joodse leden van de kerken in de dialoog met Israël. Bij monde van Berkhof was toegegeven dat dit onmogelijk was, zolang de beoogde joodse gesprekspartner zich daar principieel tegen verzette. Daarmee verviel een van de hoofdredenen waarom Grolle joodse christenen een bloeiende toekomst voorspeld had in zijn kerk, en waarom sommigen van hen theologie waren gaan studeren. Dat menig predikant van joodse origine in de latere decennia van de twintigste eeuw van de christelijke naar de joodse religie terugkeerde valt tegen deze achtergrond beter te begrijpen. Enker deed dat op zijn oude dag, in de jaren tachtig.⁶⁰

⁶⁰ Frits Broeyer, ‘Max Enker, de joodse dominee van Westerbork en Theresienstadt’, in: George Harinck en Gert van Klinken (red.), *Van kansel naar barak. Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van herinnering* (Jaarboek geschiedenis Nederlands protestantisme na 1800 jrg. 19), Zoetermeer 2011, 50-66.